Пятро Цалка

ПРАСТОРАВА-ЧАСАВЫЯ АДНОСІНЫ Ў АБРАДЗЕ ВАДЖЭННЯ І ПАХАВАННЯ СТРАЛЫ

Прасторава-часавыя адносіны з’яўляюцца адным з дамінантных аспектаў міфалагічнай мадэлі свету. У сучаснай фалькларыстыцы менавіта гэтым катэгорыям надаецца вялікая ўвага з боку навукоўцаў. Даследуюцца асаблівасці хранатопу ў традыцыйных абрадах, лірыцы, казкавай і няказкавай прозе. Самым папулярным раздзелам фалькларыстыкі, да якога звяртаюцца знаўцы традыцыйнай культуры, раскрываючы прасторава-часавыя асаблівасці, з’яўляецца каляндарна-абрадавы фальклор. Менавіта народны каляндар са шматлікімі святамі і прысвяткамі дапамагае ў поўнай меры праілюстраваць даволі складаныя стасункі, у якія ўступаў чалавек з прыродай: небам і зямлёй, сонцам і месяцам, ветрам і дажджом; з багамі, што, паводле ўяўленняў чалавека, насялялі неба, зямлю (лясы і палі, рэкі і балоты, жыллё чалавека і пабудовы для жывёл) і падзямелле. Найбольш важная роля ў гэтых складаных стасунках надавалася святочным дням, якія ўспрымаліся як “незвычайны “сакральны” час, які супрацьпастаўляецца паўсядзённым буднім дням” [4, *226*].

Аб’ектам нашага даследавання з’яўляецца абрад ваджэння стралы, што найбольш распаўсюджаны на тэрыторыі “Пасожжа, а таксама тэрыторыя паміж Дняпром і Прыпяццю” [1, *564*]. Месца найлепшай захаванасці абраду – гэта Веткаўшчына і суседняя тэрыторыя Браншчыны. Але шматлікія звесткі – апісанні абраду і песенныя тэксты зафіксаваны на тэрыторыі ўсёй Гомельшчыны (Веткаўскі, Буда-Кашалёўскі, Добрушскі, Лоеўскі, Чачэрскі, Рэчыцкі, Гомельскі, Нараўлянскі, Жыткавіцкі, Жлобінскі, Лельчыцкі, Петрыкаўскі раёны).

Прадметам нашага даследавання з’яўляецца выяўленне семантыкі абраду ваджэння стралы праз катэгорыі прасторы і часу.

Першае пытанне, якое ўзнікае ў даследчыка пры вывучэнні абраду “Стралы”, датычыцца непасрэдна назвы: ВАДЖЭННЕ ці ПАХАВАННЕ “Стралы”? Адказ знаходзім у расповядах іфармантаў з в. Неглюбка пра абрадавыя дзеянні: “У нашай мясцовасці было Ушэсце. Як 6 нядзель ад Паскі пройдзе, вось тады ўжо **хаваюць стралу.** А да гэтага, да Паскі нікакіх ні зборышч, ні спеваў, ні танцаў не было, нічога. Толькі пост быў. Вялікі пост. А ўжо потым, пасля на ўтарой дзень выходзяць і **водзяць карагоды**, адзяваюцца так у самае харошае, нове, добрае, красівае” [5, *125*]. Такім чынам, мы заўважаем, што змена назвы абраду (ваджэнне або пахаванне) звязана напрамую з часам, калі адбываюцца абрадавыя дзеянні. Пахаванню стралы папярэднічала яе ваджэнне: “Ад Спаса (Вялікадня – П. Ц.) да Ушэсця (Ушэсце – таму, што шэсць нядзель ад Паскі) пелі песні вясны” [5, *89*]. У гэты час (напярэдадні Ушэсця) жанчыны, дзяўчаты збіраліся на вуліцах каля дамоў – у межах **сваёй** вуліцы і спявалі “стрэльныя песні”, вадзілі карагоды. Песні, што выконваліся ў абрадавых дзеяннях былі дакладна такімі ж як і на Ушэсце, але сама прастора выканання песень і карагодаў лакалізавалася на “сваёй” тэрыторыі, на тэрыторыі сваёй вуліцы. Да асноўных “магічных” абрадавых месц (скрыжаванне дарог і жытнёвае поле) дзеянні ў гэты час не даходзілі. Адбывалася своеасаблівая “рэпетыцыя” абрадавых дзеянняў, пік якіх прыходзіўся на **свята Ушэсце**. Як сцвярджаюць даследчыкі, “сярод вясковых жыхароў трывала захоўваюцца традыцыйныя ўяўленні пра свята як незвычайны час, калі патрэбна прытрымлівацца пэўных правіл паводзін…” [4, *227*]. Такім чынам, пры змене **часу,** у які адбываюцца дзеянні (будні-свята), мяняецца **прастора,** ўскладняецца структура дзеянняў, павялічваецца уолькасны склад удзелькаў абраду, з’яўляюцца новыя персанажы (табл. 1).

Табліца 1

Месца (прастора) і час у абрадзе

	Час ад Вялікадня да Ушэсця (будні)	**Ушэсце (свята)**
Месца (прастора)	Вясковая вуліца Месца каля хаты Пагорак	Вясковая вуліца, месца каля хаты, пагорак, скрыжаванне, цэнтр вёскі (каля царквы, каля крыжа, на галоўным скрыжаванні вёскі), жытнёвае поле
Абрадавыя дзеянні	Выкананне “стрэльных” песень, песень-вяснянак, песень-“лелюшак”, ваджэнне карагодаў каля вясковых хат	Выкананне “стрэльных” песень, песень-вяснянак, песень-“лелюшак”, ваджэнне карагодаў каля вясковых хат, шэсце па вуліцах ўздоўж вёскі, карагоды на скрыжаваннях, карагоды ў жытнім полі, закопванне абрадавых прадметаў – “пахаванне стралы” (лялька, нітка, пярсцёнак і інш.), “пахаванне старцаў”, святочнае гулянне з застоллем
Удзельнікі абраду	Мужчыны і хлопцы (удзельнічаюць, але не выконваюць абрадавыя дзеянні), жанчыны, дзяўчаты	Мужчыны і хлопцы (удзельнічаюць, але не выконваюць абрадавыя дзеянні), жанчыны, дзяўчаты, дзеці, ражаныя – “старцы”, “маладыя”, “цыганы”, “дзеўка-вясна” з лялькай.

Зыходзячы з абрадавых дзеянняў (ваджэнне і пахаванне), якія выконваліся ўдзельнікамі абраду “Стралы”, усе намаганні прыкладаліся, каб “завесці размову з нябёсамі”, “навесці” кантакт са “стралой”. У шматлікіх песенных тэкстах прыгадваецца **“страла”**, якая ў адных варыянтах **“ідзе”**або **“ляціць”** сама па сабе: “Як **ішла** страла да й удоль сяла, Охі-ой лёлі, да й удоль сяла [5, *89*]; Ды **ідзець** страла / Ды ўдоль

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

сяла, / Ды ўдоль сяла, / Ды ўдоль вуліцы [5, *89*]; Ты **ляці**, страла, / Да й удоль сяла [5, *92*]; **Ляці,** страла, міма сяла / Ой, лёлюшкі лёлі, / Міма сяла [5, *121]*; **Ляцела** стряла і ўждоўж сяла… [5, *139*]".

У іншым жа выпадку **"стралу"** удзельнікі абраду **"пускаюць", "вядуць", "нясуць": "**Як **пушчу** стралу / Да ўздоўж сяла" [5, *88*]; "**Павядом** стралу па ўсём сялу" [5, *93*]; "**Мы нясом** стралу да й па ўсім сялу" [5, *100*]".

Згодна з вышэйпрыведзенямі назіраннямі, можна зрабіць вывад, што "страла" ў некаторых песенных варыянтах выступае ў некалькіх іпастасях. У адным выпадку – гэта неўтаймаваная стыхія, якая існуе сама па сабе незалежна ад чалавека ("страла" "ідзе", "ляціць" **сама па сабе**). У другім выпадку гэта утаймаваная стыхія, што знаходзіцца ў руках чалавечай супольнасці, што кіруе "стралой" – **"пушчу", "павядом", "мы нясомстралу".**

Такім чынам, падсумаваўшы некаторыя папярэднія звесткі, можна меркаваць, што ў буднія дні, па-за межамі свята, "страла" існавала як неўтаймаваная стыхія, непадуладная чалавеку. А ўжо непастрэдна на Ушэсце чалавек, супольнасць мелі магчымасць кіраваць "нябесным агнём", знаходзіцца ў непасрэднай блізкасці. Гэтаму меркаванню ёсць некалькі пацвярджэнняў:

Па-першае, Ушэсце з года ў год праходзіць толькі ў чацвер – "мужчынскі" дзень тыдня" [3, *35*]. Даволі магутны па сваіх энергетычных здольнасцях і як адзначаюць даследчыкі "адзіным днём ушанавання магутнага боства (Перуна – П. Ц) у традыцыйных культурах розных еўрапейскіх народаў з'яўляецца чацвер" [2, *325*].

Па-другое, самі выканаўцы абраду ставяць на мэце падчас правядзення абраду "Пахаванне стралы" ўтаймоўваць непадуладную ў звычайны час стыхію: "Стралу хавалі ад маланкі" [5, *148*], "У поле ішлі на жыта, там вадзілі карагоды, качаліся па жыту, закопвалі каласы ў зямлю, каб гром не біў стралой ні жывотных, ні людзей" [5, *150*].

Для больш глыбокага разумення сутнасці асноўных абрадавых дзеянняў звяханых з ваджэннем і пахаваннем "стралы", варта звярнуцца да зместу старажытнага міфа аб тым, што "Пярун змагаўся са змеепадобнай істотай, якая трымала ваду і хавалася пад дрэвам, каменем. Пярун паражаў яе сваімі стрэламі і вызваляў ваду. Пасля перамогі Пяруна нібыта ішоў дождж" [2, *402*]. Узгаданы міф дае падставы для разважанняў і высвятлення многіх таямніц абраду:

Што за "страла"?

Страла – міфалагічны вобраз Перуна, бога-грамаўніка, што ўладарыць над усімі багамі. "Лічылі, што Пярун пасылае свае стрэлы агнём, якія паражаюць дрэвы, каменне, людзей" [1, *403*]. З мэтай улагодзіць Перуна, зберагчы сябе, пабудовы, свойскую жывёлу і выконваліся асноўныя дзеянні:

– шэсце "стралой" па вёсцы: "На Ушэсце стралу вадзілі. Ідуць тры-чатыры рады па вуліцы" [5, *89*]; "Бяромся за рукі і ідзем па ўсёй вуліцы, песню пяём" [5, *99*];

– ваджэнне карагодаў на скрыжаваннях: "На базар (скрыжаванне каля магазіна – Ц. П.) заходжаем, становімста храстом і пяём. І ходзім так от па часавой" [в. Перялёўка.]

– ваджэнне карагодаў вакол хаты: "… ідуць у пачатак вёскі і пачынаюць вадзіць карагод вакол кожнага дома. Але гэты карагод абыходзіць толькі тыя хаты, у якіх гаспадары даюць дазвол" [5, *101*];

– ваджэнне карагодаў у жыце: "У жыці танцавалі, карагоды вадзілі, песні спявалі" [5, *95*];

– закапванне "стралы": "Заходзяць у жыта, закопваюць грошы, цэннае, жалезнае" [5, *94*];

– зрыванне каласоў з поля: "Бярэм тры каласкі зрываем і торкаем хто пад страху, хто за вікону. Ета шоб гром не пабіў ні хаты, ні скаціну, ні ваабчэ нічога не трогаў хазяйскага" [в. Казацкія Балсуны.]

Нават само шэсце ў некаторых вёсках інфарманты называлі стралой і прымалі ўдзел у ім дзяўчаты і жанчыны ("… у ім прымаюць удзел толькі дзяўчыны" [5, *101*]), якія стваралі своеасаблівую форму карагода ("стралой") і прымалі на сябе ролю Перуновай стралы: "Яны (дзяўчаты – Ц. П.) збіраюцца гуртам, бяруцца за рукі і атрымліваецца цэп, падобная да стралы, але ў в. Рудня Стаўбунская яе называюць сулой" [5, *101*], "Ішлі стралой па ўсіх вуліцах" [5, *104*]. Згодна з некаторымі павер'ямі, маланка ніколі не закране сваімі "стрэламі" таго, хто ўдзельнічаў у абрадзе, г. зн. быў таксама "стралой", пабратаўся са "стралой":

Такім чынам, сваімі дзеяннямі ўдзельнікі абраду звярталіся да бога-грамаўніка з мэтай "ушанавання, уміласціўлення і ўтаймавання такой магутнай і непрадказальнай сілы прыроды, як маланка, якая пускала на зямлю вогненныя Перуновы стрэлы" [1, *324*]. Да таго ж жанчыны адразу маркіравалі, канкрэтызавалі і месцы, і прадметы, што павінны былі засцерагчы ад "гневу" нябёсаў: вёска ("выводзілі стрялу з сяла"), вуліца ("ідзем па вуліцы, выводзім стрялу"), хата ("пачынаем вадзіць карагод вакол хаты"), поле ("вадзілі карагоды ў полі"), чалавек, свойская жывёла ("торкаем па тры каласы пад страху, за вікону").

Чаму "страла" "ляціць" сама?

Страла ў дадзеным выпадку – неўтаймаваная, непадуладная чалавеку дзікая стыхія. Яе выбар падае на каго або на што заўгодна незалежна ад пажаданняў чалавека: "Да й **убі** страла **майго нелюба**. / Да й **убіла** страла добрага **молайца**[5, *218*].

Чаму "стралу" "вядуць", "нясуць", "пускаюць"?

Як ужо нам вядома, у тыя старажытныя часы, калі зарадзіўся абрад "стралы", асноўнай рэлігіяй было язычніцтва, якое практыкавала дзеля агульнай бяспекі прыносіць ахвяру, часам і чалавечую, улічваючы, што ахвяра рыхтавалася для галоўнага з багоў – Перуна. Такім чынам, сама супольнасць магла жадаць смерці, ці нават забіць "ахвяру": "Да, забі ж страла, / Вутку, селязня, / Чорнага ворана, / Да добрага молайца" [5, *126*].

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Такім чынам адбывалася звычайная практыка ахвярапрынашэння ў існуючай на той час рэлігіі.

Чаму "страла" павінна забіць "добра молайца", "каня-воранца", "чорна ворана", "вутку-селязня"?

Асноўная мэта "стралы" разбудзіць зямлю. Згодна з вышэйпрыведзеным міфам, забіўшы змеепадобную істоту, Пярун вызваляў ваду з недраў зямлі. Такім чынам, атрымліваецца, што зямлю патрэбна было разбудзіць, раскрыць або прымусіць яе раскрыцца. У нашым выпадку ролю "змеепадобнай істоты" выконваюць некалькі істот "конь-воранец", "чорны воран", "вутка-селязень" і нават " добры моладзец". Усе яны выступаюць як ахвяры, якіх павінна прыняць зямля, каб выпусціць ваду са сваіх нетраў: "Як **пушчу стралу** / Па ўсяму сялу, / Ой, і я люлі, / Па ўсяму сялу. / Ты **ляці, старала,** / Да й уздоўж сяла. / Ты ***удар,*** **срала,** / **Добрага молайца.** / Па тым моладцу / Некаму **плакаці:** / Маці старая, / Сястра малая, / Жана малада / Каля горада. / Дзе маці **плача,** / Там ***рака цячэ,*** /Дзе сятрычанька – / Там ***крынічанька,*** / Дзе жонка **плача –** / Там **расы няма.** / […] / Як **пушчу стралу** / Па ўсяму сялу, / Ты **ляці, старала,** / Да й уздоўж сяла. / Ты ***убі,*** **срала,** / **Добрага молайца.** / Па тым моладцу / Некаму **плакаці:** / Маці старая, / Сястра малая, / Жана малада / Каля горада. / Дзе маці **плача,** / Там ***калодзежы,*** / Дзе сятрычанька – / Там ***рака цячэ,*** / Дзе жонка **плача –** / Там **расы няма,** / Конь травы не есць, / Капытамі **б'е,** / Пад сябе грабе, / ***Ваду дастае*** [6, *214–216*]".

З дапамогай шматлікіх рытуальных дзеянняў, песенных складаючых абраду яго ўдзельнікі вяртаюць у нашу сучаснаць той мінулы міфічны час, калі цуд лічыўся звычайнай з'явай, калі чалавек імкнуўся кіраваць прасторай і часам – прадказваючы хутчэйшы надыход той або іншай пары года, мадэлюючы прастору свайго існавання і абараняючы яе ад непажаданых сіл звонку.

Спіс літаратуры:

1. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. Т. 2: Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – "Яшчур" / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мн. : БелЭн, 2006. – 832 с.
2. Катовіч, А. Веснавыя святы: нарысы. У 2 кн. Кн. 1 / Рэдкал.: А. Катовіч, Я. Крук; маст. У. У. Васюк, А. Л. Баранаў. – Мн. : Маст. літ., 2005. – 359 с.
3. Катовіч, А. Веснавыя святы: нарысы. У 2 кн. Кн. 2 / Рэдкал.: А Катовіч, Я. Крук; маст. У. У. Васюк, А. Л. Баранаў. – Мн. : Маст. літ., 2005. – 413 с.
4. Кухаронак, Т. Свята ў кантэксце традыцыйнай культуры беларусаў / Т. Кухаронак // ARCHE. – 2011. – № 7, 8. – С. 226
5. Новак, В.С. Абраднасць і паэзія "пахавання стралы" / В. С. Новак. – Гомель : ГДУ імя Ф.Скарыны, 2002. – 269 с.
6. Новак, В.С. Каляндарна-абрадавая паэзія Гомельшчыны (да праблемы лакальнага, рэгіянальнага, агульнанацыянальнага ў фальклоры) / В. С. Новак. – Гомель : Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», 2001. – 233 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ